

УДК 821.111(73)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В РОМАНІСТИЦІ Р.П.УОРРЕНА ТА Е.Л.ДОКТОРОУ

Яковенко І. В.

У статті здійснюється порівняльний аналіз композиційних особливостей, хронологів та провідних міфологем у романах Е.Л.Доктороу “Марш” та Р.П.Уоррена “Воїнство ангелів”, “Хашці”. У фокусі уваги – репрезентація концепту Громадянської війни в історичних реконструкціях американських письменників. **Ключові слова:** концепт війни, агоністичні/неагоністичні форми збройного протистояння, Громадянська війна в США, расовий конфлікт, міфологема гріха і спокутування, міфологема призначення, маскулінізація жінки.

Статья представляет сравнительный анализ композиционных особенностей, хронологов и основных мифологем в романах Э.Л.Доктороу “Марш” и Р.П.Уоррена “Воинство ангелов”, “Дебри”. В фокусе внимания – репрезентация концепта Гражданской войны в исторических реконструкциях американских писателей. **Ключевые слова:** концепт войны, агонистические/неагонистические формы вооруженного противостояния, Гражданская война в США, расовый конфликт, мифологема греха и искупления, мифологема предназначения, маскулинизация женщины.

The article addresses the representation of the Civil war concept in the novels “Band of Angels”, “Wilderness” by R.P. Warren and “The March” by E.L. Doctorow. **Key words:** the concept of war, Civil War in the USA, racial conflict, the mytheme of sin and redemption, the mytheme of mission, masculinization of a woman.

Американська критика вказує на одну з ключових невдач літератури США – неспроможність, незважаючи на численні зусилля, витворити “велику книгу”, ґрунтуючись на переломній події в історії нації – Громадянській війні [9]. Все ж таки варто згадати численні твори в літературі США, що опрацьовують тему Громадянської війни, серед яких: “Батальні сцени” (“Battle Pieces”) та “Аспекти війни” (“Aspects of the War”) Г.Мелвілла, “Барабани” (“Drum-Taps”) У.Уйтмена, воєнну новелістику А.Бірса, “Доктор Сейвьер” (“Dr. Sevier”) Дж.В.Кейбла, “Червоний знак доблесті” (“The Red Badge of Courage”) С.Крейна, “Поле бою” (“The Battle-Ground”) Е.Глазгоу, “Розвіяні вітром” (“Gone with the Wind”) М.Мітчелл, “Не озирайся” (“None Shall Look Back”) К.Гордон тощо. Літературні інтерпретації подій Громадянської війни продовжуються і донині. Прикладом цього є роман Едгара Лоуренса Доктороу “Марш” (“The March”), що вийшов друком у 2005 р. (в українському перекладі – “Марш до моря”, 2009). У цьому контексті хотілося б також згадати два романи славетного американського письменника Роберта Пенна Уоррена – “Воїнство ангелів” (“Band of Angels”, 1955) та “Хашці” (“Wilderness”, 1961).

Попри те, що Р.П.Уоррен не вважає свої романи історичними, його проза виростала на ґрунті історичних подій. Романи “Нічний вершник”, “Біля воріт раю”, “Усе королівське військо”, “Воїнство ангелів”, “Хашці” потлумачують різні періоди американської історії. Ключовою подією для своєї країни письменник вважав Громадянську війну: “До Громадянської війни в нас не було історії в повному її розумінні. Через сто років після падіння форту Самтер війна все ще живе в нашій свідомості” (цит. за [8]).

Е.Л.Доктороу також відомий “реконструкціями не книжкової, “суб’єктивної” історії США. Історичні персонажі в його романістиці стають тлом для ретельного виписування персонажів вигаданих” [4, с. 10]. Центральною подією роману Е.Л.Доктороу “Марш” та романів Р.П.Уоррена “Воїнство ангелів” та “Хашці” стає Громадянська війна у США 1861–1865 рр.

Композиційно роман Е.Л.Доктороу “Марш” організований як низка стислих епізодів, діалогів. Така скетчевість та мультиперспективність є авторською інтенцією – спробою досягти об’єктивності шляхом якомога більшої кількості свідків. У романах Р.П.Уоррена зберігається традиційна

композиція і на протизагу мультиперспективності маємо “точку зору” головного персонажа – Аманті Старр (“Воїнство ангелів”) чи Адама Розенцвейга (“Хашці”). У Р.П.Уоррена – спроба подивитися на події Громадянської війни очима маргінала (і у такий спосіб теж досягти об’єктивності), якими по суті є як Аманта – біла негритьянка, позашлюбна дочка плантатора і негритьянки, так і єврей-емігрант з Німеччини – Адам.

У романі Доктороу “Марш” головний персонаж у традиційному сенсі – відсутній, адже герої твору є не більше ніж “коліщатками організму війни” [4, с. 10], і по суті головним героєм стає власне марш, рух війська. Та знаковим для роману “Марш” є введення історичних персонажів. На відміну від романістики Уоррена, в якій історичні персонажі (генерал Грант, Генерал Хукер, генерал Лі) не включені в сюжетний розвиток, про них лише побіжно згадують герої твору, у Доктороу генерал Шерман стає дійовою особою роману.

Романи Р.П.Уоррена та Е.Л.Доктороу відрізняються топосами: у “Воїнстві ангелів” Уоррена зображуються лише штати Кентуккі та Луїзіана, в романі “Марш” Доктороу – всі південні штати із Заходу на Схід, які перетинає армія Шермана. Таким чином однією з визначальних рис “Маршу” стає динамізм, рухливість.

У романістиці Р.П.Уоррена в канву твору вплетені згадки та спомини про битви, і лише побіжно письменник згадує події весни 1862 – битву біля Нового Орлеану, Антіетам – місце битви 17 вересня 1862 р., коли військо конфедератів очолив генерал Лі, а армію Півночі – генерал Маклеллан. У творі також згадується битва біля містечка Віксберг (24 червня – 4 липня 1862 р.), коли перемога північан сприяла розколу Конфедерації південних штатів, та битва неподалік Вайлдернессу (4–8 травня 1864 р.) між Потомакською армією генерала Канта і військами конфедератів під командуванням генерала Лі.

Спільним для обох романістів є прагнення порозмірковувати не над історичними подіями, а про місце людини в історичному контексті, їх цікавить не сама історія як така, а наскільки життя людини визначається рухом історії. Так, у романістиці Р.П.Уоррена окреслюється коло проблем, які проявляє певна історична подія, а саме – Громадянська війна. У романі “Воїнство ангелів” письменник ставить проблему самоідентифікації, пошуків ідентичності. Перед героїнею Амантою Старр постає болюче питання “Хто я?” Пошуки відповіді на це питання і рухають героїнею, яка дізнавшись про своє “нечистокровне” походження віднині має усвідомити себе як “світлошкірого негра”, таким чином, змінюється не лише її місце у суспільній ієрархії, а й внутрішній світ, її свідомість – від усвідомлення себе як повновласної господині, спадкоємиці білого плантатора, до усвідомлення свого безправного, рабського становища. Більш згубною для Аманті стає не зміна соціального статусу, а її внутрішня криза, неможливість дати відповідь на питання “Хто я?”. Ця проблема дотична і до проблеми усвідомлення себе у світі. Пошуки себе відбуваються у світі, охопленому катастрофою, по суті героїня знаходиться у межовому стані. Звідси

в Аманті і виникає сприйняття світу як безмежного, в якому “людина губиться, розчиняється як піщинка, а її ім’я тає у повітрі” [6, с. 21].

Знаковими для літератури США є міфологеми гріха і спокутування, та міфологема призначення людини. Своїм призначенням Адам Розенцвейг (“Хашці”) вважає виконання завіту батька, який загинув за свободу. Адам пригадує його слова: “Я пам’ятаю, як батько сказав, що потрібно буде ще не одне століття, щоб людина зрештою стала людиною, але хочеться має дожити до цього дня, і він взяв мушкет і став на барикади, і помер би заради того, щоб допомогти їм наблизити цей день” [7, с. 13]. Метою сина стає “боротьба за свободу”. Для Адама стимулом стає моральний імператив, і незважаючи на свою кульгавість, він через океан вирушає до США, щоб брати участь у баталіях. Він також несе “тягар” морального сумління, бо занадто чутливо реагує на те, що “чесно – нечесно”, “справедливо – несправедливо”. Коли Адам бачить тіло повішеного чорношкірого, єдине відчуття, що заповнило його, – “досвід спокутуючого болю страждання” [7, с. 42]. Один із персонажів роману Е.Л.Доктороу “Марш” – безіменний фотограф – бачить своє призначення в тому, щоб зафіксувати війну для нащадків: “Я увічною цей жажливий конфлікт у картинах. Ось для чого я тут. Це мій вклад. Я зображаю переможний похід генерала Шермана для наступних поколінь” [3, с. 18].

Міфологема гріха у Р.П.Уоррена екстраполюється на расовий конфлікт. Письменник розвиває ідею отців-засновників, що рабство є еквівалентом першородного гріха для Америки. У романі “Воїнство ангелів” расовий конфлікт переноситься у морально-етичну площину і проявляється в історії зради Амантою старого негра Шедді. Аманта зводить наклеп батьку, що Шедді нібито “вчинив з нею негарні речі”, зазхав на її цноту. Своїми поневіряннями Аманта має спокутувати свій гріх перед старим негром Шедді, який у відповідь на свою щирю любов до “білої” дівчинки Аманті поплатився життям за її наклеп.

Етичний компонент стає визначальним у романі “Хашці” і проявляється навіть на рівні назви. Топонім Wilderness – Вайлдернесс – назва місцевості, де проходила битва північан та армії Півдня, винесений у заголовок, але для Р.П.Уоррена Wilderness набуває метафоричного значення – це хашці людської душі, дичавина людських прихованих і оприявлених первісних інстинктів, які беруть гору в людині, якщо моральний компонент притлумлюється, та ведуть до руйнівних наслідків чи вибухають Громадянською війною.

Ключовою темою представлених романів стає війна. Тож розглянемо соціокультурні та психологічні аспекти концепту “війна” та проаналізуємо його репрезентацію в романах Уоррена та Доктороу. Стосовно архаїчної філософії війни дослідники виділяють такий аспект, як наявність лицарського або регульованого елементу. Війна уклала союз з духом гри та змагання і сприйняла повагу до супротивника, визначила використання складного церемоніалу [5, с. 225]. В архаїчну добу збройний конфлікт був таким самим способом з’ясування справедливості, як гадання чи судова процедура [1, с. 107]. Й.Гейзінга розглядає архаїчну війну як

продовження агону, виокремлюючи при цьому низку форм, які називає неагоністичними – раптовий напад, засідку, розбійний напад, каральну експедицію та загальне винищення населення [1, с. 106]. Як і війна-завоювання, поневолення, панування над іншим народом, так і громадянська війна, знаходяться поза безпосередньою сферою змагання. На противагу архаїчної доби, війна є справжнім пароксизмом в існуванні сучасних суспільств. Це фаза крайнього напруження колективного життя, великого зібрання людських мас та концентрації їхніх зусиль. Війна брутально руйнує коло свободи. Не лишається нічого приватного, ані творчості, ані насолоди [5, с. 214].

Період війни – це час, коли суспільство раптом перестає бути толерантним. Тепер воно заволодіває майном, вимагає часу, втоми і самої крові громадян: “Вдягнена кожним уніформа наочно засвідчує, що він полишає все те, що відрізняло його від інших, щоб служити спільному [...] відповідно до того, як йому наказує це робити уніформа” [5, с. 215]. Війна започатковує період інтенсивної соціалізації, передавання у спільне володіння знарядь, ресурсів, сил. Індивіди набагато більше залежать один від одного: “У сучасних суспільствах війна є унікальним моментом концентрації та інтенсивної абсорбції до купи всього того, що зазвичай прагне утримати стосовно себе певну зону незалежності” [Там само, с. 215].

Війна – це час ексцесу, жорстокості і втрати. Під час війни виникають нові норми: тепер славі та престижу сприяють дії, які в час мирного життя заборонені. Це стосується не лише вбивства ворога, яке шанує війна, а й сукупності дій та поведінок, які засуджуються мораллю цивільного життя: “Закон вулиці та брехня поцінуються. Коли треба здобути щось потрібне, не дуже рахуються із засобами, більше цінується винахідливість, ніж докори сумління. Що ж до вбивства, – до нього змушують, за це винагороджують” [5, с. 216].

Ще один аспект війни – радість руйнування. Під час війни “звідусіль б’є ключем довго стримувана радість руйнування, задоволення від того, щоб зробити предмет безформним і непізнаваним” [5, с. 217]. В епізоді роману “Хашці”, коли армія змінює дислокацію, Р.П. Уоррен подає картину тотального руйнування і нищення місця стоянки: “У деяких чоловіків виникла потреба хоч якось понівечити, осквернити або залишити якийсь слід свого перебування на місці, що слугувало їм пристанищем. Деякі солдати, нехтуючи правилами санітарії, справляли нужду у своїх кинутих будинках. Іноді вони після цього самі не розуміли, що спонукало їх так вчинити” [7, с. 151].

Вбивство під час війни є актом із релігійним резонансом. Воно походить від принесення людини в жертву. Саме через це людська свідомість відрізняє його від кримінального вбивства. Той самий закон, що вимагає від воїна жертвувати своїм життям, наказує йому принести в жертву свого супротивника. У романі “Хашці” жінка, що прихистила Адама, відмовляє сузь війни та абсолютно не сприймає відповіді Адама, що він бореться за свободу. Для неї очевидно, що “Вбивство, – гірко сказала вона. – Ось заради чого вони воюють. У всіх

це увійшло у звичку. Вбивство заради вбивства. А про інше всі давно забули” [7, с. 189]. Таким чином, війна дає змогу задовольнити інстинкти, відкинуті цивілізацією; реванш полягає в самознищенні та в знищенні всього навкруги.

Війна тягне за собою граничну фамільярність щодо останків убитих людей, яких іще не випало нагоди поховати, навпаки, спричиняє щодо них безцеремонність. [...] Ці нікчемні останки штурхають ногою, їх зневажають словом чи жестом, щоб не боятися, або щоб уникнути нав’язливої думки про них. Настав час, коли можна безкарно грабувати і плюндрувати цей об’єкт високого вшанування, – останки мертвої людини [5, с. 218–219]. Таке нешанобливе ставлення до загиблих представлено в епізоді роману “Марш”, коли Арлі, що тягне на собі тіло вбитого Уїла “принагідно” починає фотографуватися, посадивши поряд тіло вбитого. Фотограф, дізнавшись, що товариш мертвий, аж ніяк не змінює своїх намірів, натомість вбачає в цьому навіть більш вигідну, кращу ситуацію для себе [3, с. 17–18].

Започатковане американським письменником С. Крейном “оживлення” війни та її уподібнення до пурпурного звіра, “бога, що роздувся від крові”, продовжується і в романах Р.П. Уоррена та Е.Л. Доктору. В романі “Хашці” війна, бій подається через метафору “звір”. Так само у романі “Марш” марш-похід, армія представлені як автономний організм, “як велике сегментоване тіло, що рухається шляхом скорочення і розширення. [...] Ця трубчаста істота присмокується до доріг і мостів. [...] Вона поглинає все на своєму шляху. Це величезний організм, це армія з маленьким мозком, яким є генерал Шерман” (цит. за: [4, с. 10]).

На противагу новоромантичної традиції кін. XIX – поч. XX ст., коли у воєнній прозі герой несамо-вито протистояв війні-фатуму, кидав виклик смерті, своїй долі, проза Уоррена сер. XX ст. та Доктору поч. XXI ст. цілковито позбулася романтичної героїзації війни, позбавлена воєнного романтизму.

Ще одна риса, що позначає психологію війни, – війна посягає на статус сімейного вогнища як сакрального, освяченого, такого, що надає сил мешканцям, та змінює роль і статус жінки. Ця зміна проявляється у процесі маскулінізації, коли жінка нарівні з чоловіком прагне брати участь у баталіях. Цей процес маскулінізації суспільства воєнного часу відобразила американська письменниця Луїза Мей Олкотт у романах “Нариси з госпіталю” (“Hospital Sketches”, 1863) та “Маленькі жінки” (“Little Women”, 1868), в яких жінка-протагоніст по суті виступає як чоловік – відбувається трансформація головної героїні в маскуліну жінку. В романі Е.Л. Доктору ця ідея представлена в епізоді перевдягання дівчини Перл в уніформу барабанщика, коли сама героїня та оточуючі вже не сприймають її особою жіночої статі. Сестра Анна-Марія, ігуменія монастирської школи для дівчат у романі “Марш”, вимагаючи охоронну грамоту від Шермана, примусила генерала “зайняти невласливу йому оборонну позицію” [3, с. 19]. Монахиня стає по-чоловічому наполегливою і непохитною і таки добивається від Шермана письмового підтвердження.

Аналізуючи містику війни, потрібно вказати на те, що війна хоч і перериває життя народів, але щоразу відкриває нову еру; з її початком завершується певний час. Коли закінчується війна, починається новий час, який відрізняється від попередньої епохи своїми найпомітнішими властивостями. Тому чітко розрізняють періоди до війни та після неї [5, с. 220]. Акцентуація “нового, іншого часу”, часу після війни, представлена у фіналі роману “Марш”, коли світлошкіра негритянка Перл має визначитися щодо змін у своєму житті – чи поїхати до Нью-Йорку, як вона про це мріяла, чи стати дружиною врятованого солдата Стівена Уолша. Лейтмотивом в останньому епізоді звучать її слова: “Відчуваю себе вільною, як ніколи раніше” [3, с. 103] та питання Перл: “Якщо я буду жити як біла,

чи буду я вільна?” [3, с. 104]. Та вкрай песимістично звучать роздуми генерала Шермана про Громадянську війну: “Ця безтямна нелюдська планета потребуватиме наших воєн, аби надали їй змісту, і що наша громадянська війна, ота спустошлива фабрика з виробництва кісток наших синів, – це лишень війна після війни та війна перед війною” [3, с. 102]. Таким чином, свідомість полководця, на противагу почуванням і логіці пересічної людини, постає “зараженою” ідеєю війни і розглядає останню як невідворотність та закон історії.

Назагал як Р.П.Уоррен, так і Е.Л.Доктороу представляють війну як абсурдну і злочинну катастрофу, від якої людська гідність прагне відмовитися, мета її зусилля – уникнути війни.

Література

1. Гейзінга Й. Гра та війна / Й. Гейзінга // Гейзінга Й. *Ното Ludens*. – К. : Основи, 1994. – С. 105–122.
2. Доктороу Е. Л. Марш до моря / Е. Л. Доктороу // *Всесвіт*. – 2009. – № 9–10. – С. 11–84.
3. Доктороу Е. Л. Марш до моря / Е. Л. Доктороу // *Всесвіт*. – 2009. – № 11–12. – С. 15–104.
4. Дьоміна Н. Кілька слів про “Марш до моря” Е.Л.Доктороу / Н. Дьоміна // *Всесвіт*. – 2009. – № 9–10. – С. 9–10.
5. Каюа Р. Війна і сакральне / Р. Каюа // Каюа Р. *Людина та сакральне*. – К. : Ваклер, 2003. – С. 211–232.
6. Уоррен Р. П. Воїнство ангелів / Р. П. Уоррен. – М. : Б.С.Г.- ПРЕСС, НФ “Пушкинская библиотека”, 2001. – 461 с.
7. Уоррен Р. П. Дебри. Цирк на чердаке / Р. П. Уоррен. – М. : Б.С.Г.- ПРЕСС, НФ “Пушкинская библиотека”, 2001. – 478 с.
8. *A Companion to the Literature and Culture of the American South [Електронний ресурс] / Edited by: Richard Gray and Owen Robinson*. – N. Y., 2004. – Режим доступу: <http://www.blackwellreference.com/public/>. – Назва з екрану.
9. *Encyclopedia of Southern Culture [Електронний ресурс] / ed. by Wilson, Charles Reagan, William Ferris*. – Chapel Hill, N. C. : University of North Carolina Press, 1989. – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/southlit/civilwar.html>. – Назва з екрану.